

Narratives Romí

Vivències de dones gitanes de
Catalunya durant la postguerra

Creat per: Asoc. Gitana de dones Drom
Kotar Mestipen
Amb el suport de: Generalitat de
Catalunya i Ajuntament de Barcelona
V1, Barcelona, 2022

Amb el suport:

Amb la col·laboració

Índex

INTRODUCCIÓ	3
AGRAÏMENTS	6
I. NARRATIVA HISTÒRICA	9
Des de quan vius a la teva ciutat?	9
Com es guanyaven la vida abans?	11
Quines diferències veies llavors entre el poble gitano i no gitano? i què semblances?	13
Què creus que haurien necessitat les famílies gitanes en aquell moment? S'ha aconseguit? Explica'ns com ho has viscut.	16
II. SUCCESSOS DESTACATS	19
L'època de Franco a Catalunya i la família.	19
Amb quines dificultats us trobeu i com les supereu?	23
Què destacaries de les aportacions dels gitano a Barcelona/Catalunya? Com han estat presents en els diferents esdeveniments?	26
Participava en espais polítics? (entès de forma àmplia)	27
III. ACTUALITAT	29
Com ha canviat, des que vas arribar a Catalunya la situació de la teva família, de les futures generacions i de les altres famílies gitanes?	29
Ha canviat el rol de les dones gitanes? Quins avenços o canvis destacaries?	30
CAP A NOUS HORIZONS	33

Introducció

Narratives Romí sorgeix de la il·lusió de poder compartir la història del poble gitano als anys 60 i 70, explicada per part de les més importants de les nostres vides, les nostres mares i àvies, tietes i cosines, els pilars de les nostres cases i del nostre poble. La intenció d'aquest projecte és donar a conèixer l'aportació cultural del poble gitano, la memòria històrica, incloent-la a la societat en general, donant visibilitat a la realitat del Poble Gitano, la diversitat cultural de Catalunya i la presència del nostre poble en la construcció de la història de la societat catalana.

Considerem que és molt important aquest recull per a la pròpia identitat cultural gitana i per a la resta de la societat. Això significa no sols un reconeixement del poble gitano, sinó també el coneixement de la cultura i de la història per la societat en general, tan necessari per construir una ciutat diversa i intercultural. Aquest coneixement permet donar visibilitat, reconeixement i posar en valor, la vivència d'una història conjunta, on el poble gitano, també hi ha estat present. A més de trencar amb estereotips i prejudicis que giren històricament al voltant del poble gitano i en concret de les dones gitanes, millorant la cohesió social i fomentant la igualtat d'oportunitats, accés i resultats en diferents àmbits de la societat.

En aquest petit recorregut hem fet entrevistes a dones gitanes de diferents llocs de Catalunya com són Amposta, Pomar (Badalona), La Mina (Sant Adrià del Besòs), La catalana (Sant Adrià del Besòs)... En total, hem parlat amb 7 dones, d'entre 56 i 78 anys; algunes mares, altres ja àvies, i altres fins i tot besàvies.

Aquesta narrativa està dividida en tres apartats importants. En primer lloc, la **Narrativa Històrica**, on ens permeten retrocedir en el temps, portant-nos a la seva història, qui són, com vivien i el context on es troben. En segon lloc, els **Esdeveniments destacats**, on podem trobar quins han estat els successos i canvis polítics i socials que han viscut al llarg de la seva vida, elles o les seves famílies i sobretot, com ho van viure. I finalment, l'**Actualitat**, on es reflexiona sobre el pas del temps, els canvis socials fins arribar a l'actualitat i ens transmeten els seus desitjos per al futur...

Agraïments

Volem agrair a totes les dones que han fet possible que es faci aquest meravellós projecte en el qual les nostres majors han pogut explicar les seves vivències i experiències de vida, i el seu coneixement, transmetent-nos així i compartint amb nosaltres la seva saviesa.

Agrair a les entrevistades, a les dones voluntàries que ens han ajudat a poder contactar-hi, al Sr. Josep Maria Monferrer Celades i l'Arxiu Històric del Camp de la Bota i la Mina per cedir fotografies del document, a les persones voluntàries i a l'equip que ha fet possible que aquest document existeixi. També gràcies pel suport al Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya i a l'Ajuntament de Barcelona per fer possible aquest projecte. Per apostar en la recuperació de la història de vida d'algunes famílies gitanes, des de la mirada de les dones, les quals han estat tradicionalment silenciades, donant reconeixement al poble gitano.

Entrevistes

Imatge cedida per Milagros.

MANUELA

71 ANYS

VA NÉIXER A AMPOSTA

ACTUALMENT VIU

A AMPOSTA

LUCÍA SANTIAGO

56 ANYS

VA NÉIXER A ALMERÍA

ACTUALMENT VIU

A BADALONA

REMEDIOS

74 ANYS

VA NÉIXER A SANT
CARLES DE LA RÀPITA

ACTUALMENT VIU

A AMPOSTA

ESTRELLA

70 ANYS

VA NÉIXER A GRANADA
ACTUALMENT VIU A
LA CATALANA, BARCELONA

Imatge cedida per Antonia Fernández.

MILAGROS
VA NÉIXER A
SANT JAIME, TARRAGONA
ACTUALMENT VIU
A AMPOSTA

ANTONIA FERNÁNDEZ
78 ANYS
VA NÉIXER A VALÈNCIA
ACTUALMENT VIU
A BADALONA

ANTONIA
73 ANYS
VA NÉIXER A LINARES
ACTUALMENT VIU
A LA MINA, BARCELONA

I. Narrativa històrica

Comencem aquest viatge a l'etapa de la vida de les entrevistades, on trobem el context en què es troben. És el moment de la seva joventut, on i com vivien, com treballaven, com se sentien...

Des de quan vius a Barcelona o a la teva ciutat?

MANUELA: "Des que vaig néixer."

LUCÍA SANTIAGO: "Des de l'any 1982" "Vaig venir amb el meu marit", "ell era de Barcelona i jo d'Almeria"

REMEDIOS: "Els meus pares són de Granada, són de Baza, jo vaig néixer a Sant Carles de la Ràpita, (...) a la ribera que ells eren allà, vivint amb els gitanos, amb caravanes, amb carros i eugues... i jo plorava, estava acostumada a viure a les coves (Granada) i en venir per aquí plorava. Trucava a la meva mare i li deia mama, no vull ser aquí, em preguntava, què et passa?, i jo deia que aquí van amb carros d'aquests i em marejo (comenta entre rialles) i la meva vida ha estat aquesta... I després la meva mare es va venir per aquí, a viure a Amposta... eren a la (...) i va venir aquí i li vaig ensenyar un pati i va estar aquí unes setmanes. Jo tenia 15 anys quan vaig venir"

"Els meus 12 fills són d'aquí"

ESTRELLA: "Fa 56 anys, vaig venir petita. ", "va ser una cosa molt diferent, jo em vaig criar a les xerilles, estava acostumada al camp, les barraques... i quan vaig arribar aquí vaig veure alguna cosa molt gran."

MILAGROS: “des que tinc ús de raó, No he nascut aquí, vivíem a Sant Jaume i després aquí des de ben petita. Sant Jaume és aquí al costat, els meus pares eren de Sant Jaume.”

ANTONIA FERNANDEZ: “jo tenia 19 anys”, “Vaig venir amb el meu marit, vam treure un bitllet i ens venim.”, “ell era de Barcelona i jo de València”

ANTONIA: “El meu pare va venir a Barcelona, al camp de la bota amb la meva mare i 9 fills.” “Tenia jo uns 8 anys, a l’any 59”

“Una tieta meva que vivia aquí ens va portar amb ella i més tard ja vivíem en una barraquilla molt petita, només nosaltres (els meus pares i germans) i fèiem tot allà”

“Després de molts anys a les barraques em van donar el meu pis a La Mina i vaig entrar la primera, jo vaig estrenar el bloc. Quan vaig venir no hi havia ni aigua, ni llum, ni gas als pisos, però com estàvem desitjant sortir de la barraca vam anar corrents al pis quan ens van donar la clau. Després de posar els papers en ordre ja em van posar la meva aigua, llum i gas”

Barraques al costat de la via del tren del Camp de la Bota. Arxiu Històric del Camp de la Bota i la Mina. Josep Maria Monferrer Celades

Com es guanyaven la vida abans?

MANUELA: "Al treball de camp, les campanyes. L'oliva, el tomàquet, la verema... tot això" ... "Per a la verema sortíem fora, i per a l'oliva també. Pels pobles però d'aquí de Tarragona"

LUCÍA SANTIAGO: "Veníem, teníem una paradeta, una senyora fruitera ens deixava espai a la seva botiga per posar la nostra parada i d'aquí anàvem fent. Després de vendre el que es pogués, compràvem per fer el menjar i el fèiem, era igual que n'hi hagués 2 que 20, que en fèiem molta (comenta entre rialles). Tenia 16 anys en aquell moment." ... "Anava guanyant-me la vida com podia, anant casa per casa a vendre, lluitant sempre, esperant poder fer-nos amb alguna cosa."

"Venda ambulant, fleques i fruiteries, neteja, vam poder posar un petit quiosc de gelats, vaig tenir l'oportunitat de treballar en un menjador d'una escola com a monitora de temps lliure..."

"El meu sogre treballava al camp, les meves cunyades a les fàbriques... tota la família treballa, els homes treballaven a les obres, les dones venien robes pels carrers, com podien feien."

REMEDIOS: "El meu marit era canastero. Els meus fills tots estan treballant, són molt treballadors."

"Quan venien aquí treballaven a l'arròs, treure l'herba de l'arròs." (Els seus pares)

ESTRELLA: "Aleshores allà treballàvem al camp, pares, nens i tots... recollíem olives, patates, tabac, sembrem tomàquets... ens manteníem del camp, llavors hi havia molta gana, la meva àvia feia cistelles..."

A Barcelona "jo em vaig posar a servir, a netejar sòls... després quan vaig tenir 16 anys em vaig ficar en un bar com a ajudant de cuina, i als 18 vaig començar a treballar fent antenes de televisió, de ràdio... quan em vaig casar ja vaig viure dels mercats ambulants fins a la jubilació."

"Jo treballo des que vaig néixer, jo sóc la gran de 13 germans"

MILAGROS: "Els es guanyaven la vida fent cistelles, fuguerines, pales per recollir les escombraries, de les llaunes les feien. Quan vivíem a Sant Jaume, vivíem amb els meus avis de part de mare, a la temporada del vímet, feien un carro ple de material, marxàvem de poble en poble fins a Castelló, dormint sota els garrofers. Les dones anaven venent el material i els homes anaven recollint ferro i més coses, i quan arribaven a Castelló ho venien. I després tornàvem enrere (Sant Jaume) també recollint ferros i coses."

"En un poble hi havia un riu on es criava el vímet, aleshores abans d'arribar-hi passàvem i el recollíem i una altra vegada tornada a començar. Així fins que vam venir a Amposta, un cop aquí els meus pares es van establir aquí, ja vam viure al pati, que deien abans..."

Escola d'Artesania Gitana del Camp de la Bota, "El parapet". Arxiu Històric del Camp de la Bota i la Mina. Josep Maria Monferrer Celades

"Perquè els meus avis per la part del meu pare cuidaven una granja de cansalada en un poble d'aquí al costat, un paio va ser padrí d'un oncle meu i els meus avis eren tractants d'animals,

després per la part dels meus sogres també eren tractants. El que passa que la part de la meva mare ja no era així, eren més del "bitllet". Canviaven arròs per oli, oli per patates i així anaven... Es buscaven la vida com podien sense dependre de ningú. No pagaven impostos, no pagaven res, eren lliures."

ANTONIA FERNANDEZ: "El meu marit treballava en una fàbrica, llavors guanyaven 1500 pessetes, i amb això menjàvem, jo m'anava a vendre i em guanyava gairebé més que ell, jo a casa meva sempre he vist això, vendre gèneres, cobrellits, estovalles, per allà pels pobles, teles i així... per part de la meva àvia i per l'altra, sempre ens hem guanyat la vida així."

ANTONIA: "Només treballava el meu pare a les obres, les fàbriques de vidres, la meva gent ha treballat tota la vida"

"Des que em vaig casar no vaig parar de treballar, jo treballava netejant cases de senyores i oficines, m'aixecava a les 4 del matí i netejava les oficines i quan sortia anava a les cases particulars. A una amiga que vaig conèixer li vaig dir que estava buscant feina i ella em va dir, ves a tal lloc i digues que vas de part meva que et rebrà bé, i així vaig fer. Gràcies que vaig entrar a casa d'aquesta dona vaig poder anar fent, perquè ella li va recomanar a les seves amigues el meu servei i aquestes em trucaven també. Havia de netejar el terra de genolls amb dues esponges als genolls per no fer-me mal, i netejar-ho tot amb la baieta. La senyora tenia el seu pal de fregar i a mi no m'ho deixava"

"El meu marit treballava a la Sweeps (Fàbrica de refrescs), ell estava fix, després es va ficar a escombriaire a la Urbaser, anàvem als mercats ambulants, però quan ens vam casar ja els vam deixar."

Quines diferències veies llavors entre el poble gitano i no gitano? i què semblances?

MANUELA: "Moltes... moltes, avui dia ja estem tots igual, però abans no. El poble gitano sempre estava endarrerit en tot, i menys recolzat."

"Això era segons la família; nosaltres sempre hem tingut sort que hem viscut bé, però les famílies gitanes sempre han estat molt discriminades. Han viscut molt malament, els nens molt mal arreglats, mal mirats, i aquesta ha estat la gent gitana. Però en el nostre cas, la meva família no.

LUCÍA SANTIAGO: "Algunes, però es podia emportar... alguna vegada les paies ens feien la pilota, deien "ai que maca", i després per l'esquena ens posaven una mica..."

REMEDIOS: "Doncs ens han mirat molt malament, hem viscut malament, als gitanos abans no ens volien. Tots (els gitanos) iguals, molt mala vida, marxàvem als casalots, una casa que hi havia trencada, i allà ens ajuntàvem tots els gitanos i ens miràvem com a família, tots igual. No ens ajuntàvem amb males persones."

ESTRELLA: "Molt racisme, els paios ens miraven per sobre de l'espatlla, era com si fóssim delinqüents, no teníem dret a res, jo no sé llegir ni escriure ni res...", "majorment allà (Granada), aquí ens vam adaptar més, però sempre hi ha existit el racisme cap al gitano. On anava el gitano, el paio corria, perquè deia, aquests són "maleantes", són lladres... aleshores hi havia molt racisme. Ara la situació ha canviat, encara que segueix existint, però es pot suportar, però abans era molt dur."

MILAGROS: "Hi havia moltes diferències, el poble gitano era molt intel·ligent, però era molt ignorant. No tenia coneixement de res, en sabia molt, però no actualitzava el seu saber."

"Perquè per exemple la meva família podria haver posat un negoci amb les cistelles, les pales... no obstant, no ho van fer, preferien anar errants. Què passa? Que al gitano sempre ens ha agradat la llibertat. Tota la vida ha estat lliure i si hi posaven un negoci havien d'estar, com ara estem, per exemple, aquí esclavitzats. Abans anàvem de poble en poble, potser es creuaven dues famílies de gitanos, uns venien, altres anaven "Ai! cosí on vas? Ai, doncs mira, vaig a tal lloc, què us sembla si "campem" aquí aquesta nit?". Campàvem allà i fèiem gresca."

“M’he arribat a discutir amb dones paies perquè a mi no em definien com a gitana, per no ser com els altres gitanos. Jo deia “cura amb el que dius que soc gitana” i se sorprendien. Jo soc gitana 100%. Als meus costums, a les meves arrels, a les meves coses.

M’encanten els costums gitanes, les nostres coses boniques, les noces, el respecte al marit, als grans, tot això m’encanta. Menys el masclisme, això no. I el respecte es guanya. El gitano ha estat ximple de no saber aprofitar les oportunitats, de no superar-se i de ser persona com tots. Hi ha gitanos que en tenen molt, però que no valen res perquè no saben comportar-se, no són curiosos. I hi ha gitanos sense res que allà on van els obren les portes, perquè són honorats, nets, això és bo.”

ANTONIA FERNANDEZ: “En els meus temps hi havia gitanos que encara anaven en carros, i els païos quan els veien deien ja són aquí, la festa dels gitanos, i a mi em donava un coratge... perquè anaven les gitanes molt arreglades, amb els davantals i molt ben posades i fent de menjar i cantant i ballant, i això els païos, doncs no ho aguantaven.”

“Canviava molt un paio a un gitano, perquè un paio treballava, tenia el seu pis, les seves coses... no obstant, els gitanos hi vivien de qualsevol manera en barraques... vivien molt malament, tenien un safareig allà, al carrer, de qualsevol manera, i sempre hi havia la policia pel mig. Ho vaig passar molt malament vivint jo a la barraca. A les barraques de Sant Roc, després va venir la policia a portar-nos als pisos de La Mina, llavors el meu marit va dir que a La Mina no anava, que ell vivia a Badalona i treballava a Badalona, i que no se n’anava a La Mina. Aleshores el meu marit va demanar parlar amb l’alcalde, al meu marit el coneixia el superior dels policies, i va dir “aquest home està dient la veritat, deixar-lo que parli amb l’alcalde”. Aleshores van parlar i van arribar a l’acord d’allotjar-nos a Pomar.”

ANTONIA: “Molt males condicions per a nosaltres. Si passava alguna cosa tota la culpa era per al gitano, els homes que feien robatoris, violaven, i més coses... els donaven les culpes als gitanos. Si el que no era gitano feia alguna cosa dolenta, no el castigaven igual que al gitano, i si podien matar al gitano el

mataven. Per al gitano mai no hi havia clemència ni misericòrdia. I ara també segueix passant, hi ha molt de racisme.”

“A la casa que jo treballava, la senyora sempre deia: “(...) és que els gitanos...” Parlava en català ella. I li vaig dir jo, senyora, vostè sap que jo sóc gitana? Es va posar les mans al cap. I va dir: “Si jo el primer dia que et vaig veure hagués sabut que ets gitana. Aquí no entres”

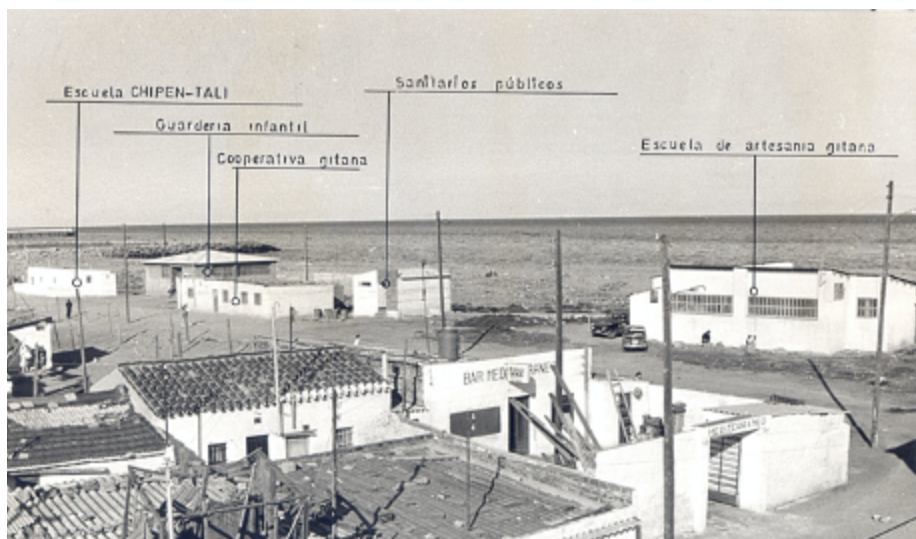
Què creus que haurien necessitat les famílies gitanes en aquell moment? S’ha aconseguit? Explica’ns com ho has viscut

MANUELA: “Doncs una mica d’ajuda, que els haguessin donat una casa, o una feina, no discriminar-los de les maneres que els han discriminat, perquè avui hi ha discriminació, sí, però és diferent de quan jo era jove, nosaltres ens podíem permetre viure bé, però hi havia moltíssima gent que no.”

LUCÍA SANTIAGO: “Un bon lloc de feina. Avui dia sí, s’ha aconseguit.”

REMEDIOS: “Una casa, que estiguem a gust i que no faltés el pa per als nens i una feina.”

ESTRELLA: “Més civilització, comprensió, feina... coses que no teníem. Una escola normal, una feina on els pares poguessin treballar i deixar els fills estudiar, un plat de menjar a taula, perquè si menjaves no sopaves, i si sopaves no menjaves... Ho passàvem malament.”

Conjunt d'escoles gitanes, Arxiu Històric del Camp de la Bota i la Mina.
Josep Maria Monferrer Celades

MILAGROS: "En aquells temps... doncs més respecte per la part paia, perquè anàvem a demanar feina i no t'ho donaven, i si t'ho donaven eren molt mal pagats... si els agafaven, perquè no els agafaven a tots. Havies de tenir influències perquè t'agafessin a treballar.

Nosaltres, doncs gràcies a Déu la meva família ha estat una família gitana, pobra, però amb influències."

"Doncs una casa amb aigua, llum i un lavabo per viure en condicions humanes. Mínim un sostre perquè si plou no et mullis i si fa fred no passis fred. I bé, un bany per rentar-se, però sense luxes, una cosa senzilla, ja després depèn cadascú com portin aquesta casa."

ANTONIA: "Millors condicions de vida. Un habitatge amb aigua, llum, gas, alguna cosa per poder viure bé. Encara sort que vaig aconseguir una barraca gràcies a una dona que em va ajudar i alhora em van donar el meu pis a La Mina. Em va fer molta il·lusió tenir el bany, perquè m'havia de rentar amb prou feines, primer

un braç, després un altre... Jo em vaig venir al meu pis i no tenia ni aigua, ni llum, ni gas, però com estàvem desitjant marxar de les barraques, no vam esperar res per venir.”

“(...) A mi em feien molta enveja la gent que tenien els seus pisos... Jo si tenia una urgència en aquells temps, havia de fer-ho a la porta de la barraca i em feia molt de compromís (...).”

II. Esdeveniments destacats

Després de saber quina era la situació d'aquests gitans i gitanes, ens comparteixen les seves vivències més personals, més difícils i de supervivència, vivències en els temps de la Guerra Civil i durant la dictadura franquista, dificultats que es van trobar i com les van superar. Destaquem aquí les aportacions que també ha fet el poble gitano a Catalunya.

L'època de Franco a Catalunya i la família.

MANUELA: "Bé, l'únic que deia alguna cosa era el meu pare, encara que jo com que era dona no vam aprofundir en aquests temes, però sí que vaig sentir alguna vegada del temps de la guerra, que deia el meu pare que es passava molt malament, que passaven gana, anaven tirats per tot... però no hem parlat gaire del tema..."

LUCÍA SANTIAGO: "Moltes, els feien barbaritats allà a Almeria. M'explicaven que pel simple fet de ser gitans arribaven un dia on estiguessin i es portaven els gitans 3 dies als calabossos a matar-los a pals i després els deixaven anar. Tot això sense haver fet res ells."

REMEDIOS: "Malíssim, dolentíssim, diu que se'l portaven a la guerra al meu sogre. Es va llençar aigua calenta a la bota, per no anar a la guerra, eren vius. Aleshores no va anar, es va quedar a la clínica ficat. Ara tenim més coses, tenim menjar, tenim bitllets, tenim de tot, abans no teníem res. Erem ferrers, fèiem... i cistelles. En moments passàvem gana, però menjàvem."

“Abans, passàvem les de Caín, no teníem feina cap, ni casa, Franco era molt dolent.”

“No cobrem res, teníem tants nens i no ens donaven cases, cap mena de protecció.”

“(…) Els paios [guàrdia civil] eren molt dolents, et demanaven el carnet a tots, i si no el tenien, pum pum pum a cops de porra, els mataven a tots els gitanos, al teu pare (dona voluntària que ens acompanya), va que no li han pegat i al meu marit i a tots.”

“(…) Com que no teníem cases, doncs t’enganxaven. A les olles, vaaa, li pegaven puntades de peu, ja no menjaves. Jo era una nena petita, al meu papa els pegaven, els pegaven uns pals que els mataven, havíem de sortir els homes corrent, a les dones no, a les dones les esquilaven, li treien els cabells i les tiraven a terra. (...) Això ho feien a les gitanes. La meva mare tenia un pèl que era arrissat pel cul, el deixaven com el palmell de la mà. Si si, aquests paios són molt dolents... Franco... que es quedi on és pobret. És veritat que ha estat molt dolent aquest paio”

ESTRELLA: “Abans l’autoritat abusava de la seva roba i això no estava bé. Perquè si amb fatigues et prepares una olla de menjar, dorms al carrer, i tens un teló com a sostre, i arribava la guàrdia civil i t’enganxaven i maltractaven, et llençaven l’olla. Estaves adormit i t’aixecaven del llit, i si no et portaven a la caserna i t’empresonaven. Això ho sé, no ho he viscut, però ho sé.

En quin sentit? Perquè van deixar la meva mare sense pare quan ella tenia 2 anys. I per què? La meva àvia tenia 25 anys, era una nena. Quan es va formar la guerra, a la dictadura de Franco, els aixecaven dels seus llits, es portaven els gitanos i els afusellaven.”

“El meu avi el van aixecar del seu llit sent un nen, a ell, al seu germà i a la seva mare. I els van afusellar davant de la seva mare. Es van quedar la meva àvia i la meva tieta vídues amb 25 anys. I la meva mare va quedar sense pare als 2 anys. La meva àvia em deia que ella va haver de viure aquella guerra”

“Ella havia d’anar a treballar fent cistelles, i havia de deixar la meva mare en un convent, la ficava de dia i la recollia de nit, perquè la nena no passés fatigues. I aquesta dona va passar molt fins que va morir... aquesta vida és millor no recordar-la.”

Gran batuda al Camp de la Bota. Arxiu Històric del Camp de la Bota i la Mina.
Josep Maria Monferrer Celades

MILAGROS: “A veure la vida de Franco jo me’n recordo d’alguna cosa. La vida de Franco, en part, no hi havia la delinqüència que hi ha ara, podies dormir amb les portes obertes. Però moltes vegades paguen justos per pecadors. Hi havia la llei de la mort quan t’agafaven pres, per exemple als meus pares mateixos, aquí a Vinaròs estaven amb els carros, venia la Guàrdia Civil i els mataven. Als homes els mataven a pals i a les dones els tallaven els cabells. Recordaré tota la vida que a Amposta una parella de Guàrdia Civil li va treure les tisores a la meva àvia i les va donar al meu pare perquè li tallés els cabells a la meva mare. La meva mare portava una trena molt llarga, molt grossa, i el meu pare li

deia, "no te muqueles, no te muqueles". Fins que el guàrdia Civil li va tallar un dels flocs de la trena."

"Després una altra vegada vam tenir un accident aquí a L'Aldea. Estàvem acampats en un lloc. Va venir la Guàrdia Civil una nit i ens va fer aixecar, als meus avis i als meus pares, perquè sempre anàvem amb els avis de part de la meva mare. Els meus avis els van dir "No tenim llum als carros i anem amb molts nens, deixi'ns descansar aquí aquesta nit i demà marxem". I no hi va haver manera... els hi van fer enganxar els carros i sortir-ne. Doncs van agafar la general, i va venir un camió i es va emportar els carros per davant... Hi va haver una mort. La meva mare ingressada a l'hospital amb totes les costelles trencades, una altra dona que va morir... un desastre. L'alcalde ens va deixar un permís per acampar a un lloc, però la Guàrdia Civil no volia. El meu avi agafa un tauler apuntant a la Guàrdia Civil, i ja la Guàrdia Civil ens apuntava amb tots els fusells."

"O sigui, hi havia coses molt dolentes a Franco, però totes les culpes li feiem a Franco i no era Franco, era la guàrdia civil que eren uns desgraciats. A Vinaròs hi havia un guàrdia civil gitano, i és clar, ell coneixia els costums gitanos, se n'anava on eren els gitanos amb dol i li donava el condol, preguntava de qui era i li deien, doncs mira és de la meva àvia, del meu germà, i va ell i deia em cago en tal em cago en qual... Ell els jurava d'aquella persona que portaven el dol aquell, Guàrdia Civil i era gitano. Era un dimoni, Déu em perdoni. Després venien, tenien l'olla posada al foc i li pegaven una puntada de peu. Tot això Franco ni se n'assabentava. Com que tenien carta blanca per fer el que volguessin, se n'aprofitaven. I és clar com el gitano en aquells temps no tenien ni veu ni vot, ja que no podien fer res, no podien denunciar ni fer res. És com la dona que denunciava un maltractament, en lloc de fer alguna cosa, deien que això era d'home. No hi havia res a fer."

ANTONIA FERNANDEZ: "El meu avi es va haver d'anar escapant per la muntanya perquè el mataven, des de sant roc fins a València, se'n va anar als trens de mercaderies perquè el buscaven. Perquè es veu que ell anava en contra del règim que hi havia... a la majoria els mataven o els portaven presos."

“Jo no m’assabentava de res, no teníem ni televisors, anàvem al nostre rotllo, a comprar, treballar i menjar. (...) jo només casa meva, les meves coses i ja.”

“Hi va haver un temps dolent que se’ns va destrossar tot perquè va venir la riuada i se’ns va inundar la casa i vam anar on les veïnes, que ens van obrir les portes, perquè a casa nostra no podíem entrar.

Vivíem al costat del riu i l’aigua arribava fins a la tele. Un cop van venir els civils a donar-nos menjar perquè no teníem... ”

ANTONIA: “El meu marit es va haver d’anar a la mili i em va haver de deixar sola amb dos fills, em vaig haver d’anar a casa dels meus pares perquè no podia sola” “Van venir al camp la bota, a fer una batuda, es van emportar tota la joventut, als gitanos. I es van emportar el meu marit entre ells, encara sort que el meu marit era militar i als militars no podien tocar-los, llavors no el van pegar. Però es van emportar els gitanos i els pegaven perquè delatessin o expliquessin, a molts els van deixar presos sense haver fet res...” “Els gitanos sempre molt perseguits, m’ho deia la meva mare.”

Amb quines dificultats us trobeu i com les supereu?

MANUELA: “ells han volgut comportar-se com a persones, però no els han deixat, no els han donat suport, no els han donat oportunitat. En aquells temps, ara no, ara són tots iguals, però abans, com que no els recolzaven, no tenien res.” “Normalment, els gitanos on arribaven patien racisme, però nosaltres no, per les condicions que vivia el meu sogre. Ell era tractant de cavalls i molt bé.”

LUCÍA SANTIAGO: “no tenia on viure, però bé, anava guanyant-me la vida com podia, anant casa per casa a vendre, lluitant sempre, esperant poder fer-nos amb alguna cosa.”

REMEDIOS: “Jo no vaig anar a escola, allà a Baza anava a l’escola però després ja em vaig venir aquí i ja no vaig tornar a anar. Ara tots els nens petits saben, van a l’escola.”

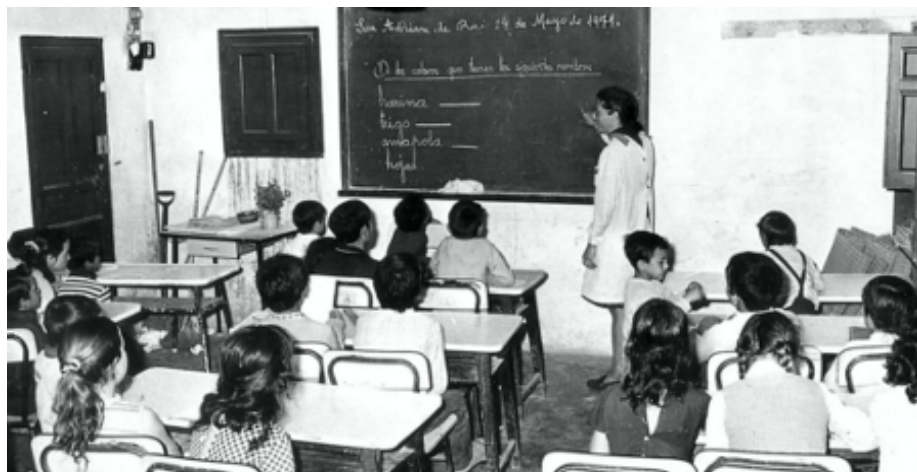
ESTRELLA: “no vaig poder anar a l’escola, som molts germans, en aquells temps érem només 10, però després van augmentar a 13, aquests ja són catalans.”

“Els meus germans saben llegir i escriure, la vida va anar evolucionant, els grans vam haver d’ajudar els pares treballant i els petits de 12 anys cap avall els vam apuntar a l’escola, perquè de 12 cap amunt ja havien de treballar. Els meus germans quan van créixer van anar a les construccions... cadascun com podia...”

MILAGROS: “Hi havia barreres igual, per als gitanos per part dels paios, com per als paios per part dels gitanos. Jo només et puc dir una cosa, és que a veure, jo des que tinc ús de raó que visc a Amposta, m’he barrejat molt amb els paios catalans fins que em vaig quedar vídua vaig estar amb la família, però una vegada vaig quedar vídua fa 44 anys, a mi els que em van ajudar van ser els paios, els que em van donar la mà van ser els paios, els que cuidaven els meus nens van ser els paios, els que els donaven un regal van ser els paios... Jo ja parlava català a casa, no parlava castellà perquè em sortien les paraules en català. Ara ja no, perquè ja el faig servir més, però jo m’he criat amb paios. Jo quan era petiteta m’agradava estudiar, i no podia perquè era la més gran de totes, però em vaig fer dues amigues paies a l’escola,

- Mama, puc anar on fulana? – i elles m’ensenyaven amb el llibre de nens petits “a, e, i, o, u”. I jo pels carrers intentava llegir fins que ho aconseguia, i així vaig aprendre a llegir. I després d’aquelles amigues les meves amistats seguien sent paies, jo era paia pura (entre rialles), a mi em deien paia.”

“ara, si vols tenir una independència, un sou, una feina normal, has de tenir l’ESO, sinó no vals res. Jo mateixa vaig entrar en un bar com a ajudant de cuina i no vegis com em sentia d’humiliada quan em posaven la nota de la comanda i no l’entenia i quan deia, és que no l’entenc... “Ai Ana!” i jo els deia “doncs ja sabeu que no sé llegir”... i jo em sentia malament, em sentia cohibida, perquè no pots desenvolupar el que has de desenvolupar a la teva feina. Tu potser vals un 10 i per no saber llegir o escriure només dones per a un 5, i jo això ho he viscut personalment.”

Una Classe de Chipen TaLi, Arxiu Històric del Camp de la Bota i La Mina.
Josep Maria Monferrer Celades

ANTONIA FERNANDEZ: "no, jo no vaig anar a l'escola, els meus germans sí."

"Estant aquí, doncs havia d'anar venent a les cases, a les veïnes. El meu marit em deia "no vagis més que et cridaran l'atenció la policia", era una altra vida, el meu marit no estava acostumat a això, a vendre pels carrers... a ell li feia molt de greu, després van haver de deixar les fàbriques i vam anar a València, on vivien la meva mama i el meu papa, els meus germans... i allà, doncs veníem, fèiem flors de paper de colors molt boniques i el meu marit anava a la furgoneta i les venia al mercat, i treiem per menjar."

ANTONIA: "teníem una vida molt dolenta, molt arrossegada, si menjaves al matí no menjaves a la nit, tot això sense parar de treballar. La meva mare no podia fer res perquè tenien molts nens. No teníem aigua al camp de la bota i havíem d'anar a l'altre barri fins que van posar fonts al camp la bota." "Hem passat de les barraques en llarg, a dalt"

Què destacaries de les aportacions dels gitanos a Barcelona/Catalunya? En quins esdeveniments han estat presents? Com?

LUCÍA SANTIAGO: “no sabia dir-te, però sí que crec que han aportat molt. Aquestes formes de ser tan nostres... jo crec que sí.”

REMEDIOS: “El culte ha anat molt bé, la gent s’han quedat més tranquils.”

ESTRELLA: “tot. La seva feina, el seu esforç, les ganes de lluitar, perquè Qui ha fet les obres? Els gitanos. El meu pare va anar directe a la construcció, als pisos de La Mina van estar treballant, el meu pare, els meus germans, l’oncle Manolo, han estat gitanos els qui han fet l’obra. Aquí hem treballat molt els gitanos i els paios, hem treballat molt per aixecar Catalunya.”

“Feien de tot, el meu germà treballava fent persianes, un altre fent tanques. Catalunya és el que és perquè els de fora ho ha aixecat, cadascú ha aportat el seu gra de sorra.”

Carrer de 100 habitatges, Arxiu Històric del Camp de la Bota i La Mina.
Josep Maria Monferrer Celades

MILAGROS: “Jo per exemple no sé parlar “gitano” però sí que hi ha païos que s’han quedat amb les nostres paraules com, la bañi, jojoi, i coses així les aprenen... Estic per dir que avui dia hi ha païos que en saben més caló que nosaltres.”

Participava en espais polítics? (entès de forma àmplia)

MANUELA: “Sempre, fins ara, sempre hem participat a les votacions.”

ESTRELLA: “bé, perquè deia, “bueno, jo vaig per una democràcia millor, per un president millor, per una vida millor” i el que vols és que tot vagi millor, no tornar a aquells temps. A mi em pregunten que vull per a les meves nétes i jo prefereixo la vida d’ara, encara que no em queixo de la meua vida, però s’intenta anar a millor sempre.”

“Ara hi ha una altra llibertat, i abans estàvem més subjectes al que és el matrimoni, encara que hi havia més vergonya, però la majoria dels gitanos ara volem, una altra cosa per als nostres fills, no la cosa que teníem abans. Vols millor col·legi, millor calçat, millor educació, una mica més del que vam tenir.”

“El Rafael Perona, José Heredia, que en pau descansin... el meu cunyat, el meu nebot han lluitat molt pels mercats ambulants... El meu nebot forma part d’un partit polític, està molt en contacte amb alcaldes. Nosaltres hem estat de tota la vida dels mercats ambulants, som com una empresa, paguem tot el que hem de pagar... llavors ells han lluitat pels seus drets. L’alcalde es passejava molt pels mercats ambulants, preguntant als paradistes, “què us cal?” i coses així. Jo no he tingut riqueses, però he viscut feliç, el meu marit, la meua filla, els meus néts i el meu Déu que és tot per a mi.”

MILAGROS: “La primera vegada que vam participar que me’n recordi, les dones encara no tenien vot, i estàvem a l’oliva, recollint olives, i van venir els amos, van buscar el meu pare, “anem que has de votar, així tindràs la seguretat social...” fins llavors no hi

havia seguretat social ni res, i allò se'm va quedar a la ment per sempre, la primera vegada que el meu pare va votar.”

“Veníen per nosaltres els nostres caps a avisar-nos per votar. Crec que va ser per a Felipe González, jo treballava amb un que era socialista, i era a l'ajuntament.”

ANTONIA FERNANDEZ: “Allà a valència els gitanos no es preocupaven per lluitar pels seus drets o les seves idees, el meu marit va ser el primer aquí a Badalona, que el van posar a l'ajuntament de Badalona per escoltar al poble gitano i ajudar-lo en allò que calgués. Des d'allà van començar a sorgir idees per fer associacions i així. Ell va estar en reunions amb l'alcaldeessa i la gent important, i els va explicar les necessitats del nostre poble. Llavors es va embolicar una mica amb els altres perquè deien que ell hi era per treure diners, el típic que diuen ara a qui treballa en aquestes coses... però ell, juntament amb un parell de gitanos més, lluitaven per donar veu a les necessitats del poble gitano. Lluitant com ell ha lluitat és com hem arribat on som.”

III. Actualitat

En aquesta darrera etapa podem veure les reflexions que fan les dones sobre com ha canviat la situació amb el pas del temps, tant del poble gitano com de la dona gitana.

Com ha canviat, des que vas arribar a Catalunya la situació de la teva família, de les futures generacions i de les altres famílies gitanes?

MANUELA: "Ara els gitanos no estan tan mal mirats"

REMEDIOS: "Si, fa goig, estan tots perfectes de bé, treballant són molt treballadors, joestic acostumada a vendre roba. Ara treballa la joventut, tota."

ESTRELLA: "Ha canviat molt, tot han estat etapes. Els gitanos han anat a millor, han tingut més revolució, més alfabetisme."

MILAGROS: "Ara si s'aprofiten una mica més les oportunitats, per exemple, persones com la meva filla, que de joves no han estudiat perquè la joventut és boja, que després de grans s'han adonat i han volgut estudiar i ho han fet."

"Els meus néts, el gran té el batxillerat i ara està fent magisteri, i l'altre acaba l'ESO i l'any que ve no sé què farà, però segueixen estudiant, ho saben aprofitar"

(...) em deien "treu-los ja de l'escola, tant estudiar, posa'ls a treballar, que t'estàs matant", i jo no vaig voler, jo volia que estudiessin. Si jo hagués fet cas a la meva família, els meus nens no haurien estudiat, no estarien on són. Li dono gràcies a Déu per no haver-los fet cas, almenys tots dos tenen el seu graduat, és un pas per superar-se."

"bé, abans anaven amb els carros a guanyar-se la vida, després ja es van assentar, van treballar, van arrelar aquí i ja no hem anat més amb els carros. Després se'n van anar a Tarragona, i després al poble, però ja totes amb sostre, cases normals. A Tarragona van fer el barri de l'Esperança, no sé si ho heu conegut. Ara és Camp Clar, era un barri de cases molt boniques i se'l van carregar els gitanos, el van fer malbé... i ho van haver d'enderrocar tot i passar-los a blocs de pisos. Que havia de veure ser gitano per ser decent i cuidar aquestes cases..."

ANTONIA FERNANDEZ: "Ara el gitano no és com el d'abans. El d'ara no tenen la formalitat de dir "ei, això està malament, i aquí cal fer alguna cosa" ara és, bé, t'ha passat això, ja que farem. Abans es posaven a lluitar pel que volien, encara que els matessin, ara no.", "Hem canviat molt, i per millor. Hi ha advocats, tenen les seves cases, els seus treballs, uns a l'ajuntament, altres a altres llocs, porten la seva vida bé, sinó, doncs els seus mercats ambulants, tots bé, decentment."

Ha canviat el rol de les dones gitanes?

Quin canvis destacaries?

LUCÍA SANTIAGO: "doncs que ara podem tenir llocs de treball més reconeguts, estudien, es formen... A mi no em deixaven anar a l'escola. Jo només vaig anar un any a estudiar."

ESTRELLA: "em fa alegria que la dona gitana avanci, que tingui coneixement, que sigui, que també sigui dona gitana, que sigui pura. Hi ha coses que han anat a millor i d'altres no. Abans érem analfabetes, esclaves... tot això ha anat millor."

MILAGROS: "Ara pots superar-te, buscar nous camins, noves metes, altres horitzons... Prosperar sense por. No ho sé, cal superar les circumstàncies i reaccionar i superar-se. Avui pots triar ser una persona decent superada, o ser una persona indecent que creus que vas bé quan no és així."

ANTONIA FERNANDEZ: "Bé, una cosa bona, que estudien, tenen el carnet de conduir... però han canviat molt els nostres costums."

ANTONIA: "Ara les dones podem parlar i donar la nostra opinió, abans no podíem dir res."

Cap a nous horitzons

Després de poder compartir aquestes vivències de què han estat testimonis aquestes dones, ens agradaria acabar amb unes últimes preguntes per a totes i cadascuna de les que esteu llegint aquest escrit, amb il·lusió i el sentiment que encara ens queda molt per fer, molts camins per seguir i molts somnis per complir. No et rendeixis, segueix endavant!

Quan som petites moltes vegades ens pregunten, què vols ser de gran? i aquesta és la primera que volem plantejar, i a tu: Què t'agradaria ser d'aquí a 10 anys? Com t'imagines el teu futur? Què pots fer des d'avui perquè això passi?

Totes juntes, emprenent el Camí de llibertat - DROM
KOTAR MESTIPEN

